

Blavatsky in het licht van de wetenschap Leslie Price

Leslie Price was van 1975 tot 1978 oprichter en hoofdredacteur van het tijdschrift *Theosophical History* en is nu één van de redacteuren. Hij was secretaris van de conferenties over Theosofische Historie die van 1986 tot 2016 regelmatig werden gehouden in Londen. Dit artikel werd voor het eerst gepresenteerd op een bijeenkomst van de Europese School voor Theosofie in oktober 2018 en verscheen in *Quest* voorjaar 2019.

H.P. Blavatsky, HPB zoals we haar noemen, is één van de weinige esoterische schrijvers uit de negentiende eeuw, die heden ten dage nog in brede kring herinnerd wordt. Ze is natuurlijk bekend bij de leden van de Theosofische Vereniging, maar wordt niet altijd door hen gelezen. Pas in de afgelopen decennia zijn haar (bijna) complete werken breed toegankelijk gemaakt. Sommige van haar geschriften waren lange tijd niet in drukvorm tot zij werden opgenomen in de *Collected Writings*, samengesteld door Boris de Zirkoff en gepubliceerd tussen 1966 en 1991. Er wordt nog gewerkt aan een standaardeditie van haar brieven. Er zijn verschillende versies van haar esoterische instructies.

De reputatie van HPB werd lang overschaduwd door de inhoud van een rapport uit 1885 van een commissie van de Society for Psychical Research (SPR), dat haar brandmerkte als een bedriegerster. Pas in 1986 was Dr. Vernon Harrison in staat om haar in het tijdschrift van de SPR te rehabiliteren door aan te tonen dat zij de Mahatma brieven niet had vervalst.

In theosofische bibliotheken vinden we veel studies over de leringen van HPB. Enkele van de beste zijn opgenomen in de *Blavatsky Lecture Series*. Daarnaast krijgt ze ook wetenschappelijke aandacht, zelfs meer dan ooit tevoren. Zonder twijfel kan die droog of muggezifterig overkomen, maar dat is beter dan de onverschilligheid of minachting die bij tijd en wijle nog steeds voorkomen. Het komt voor dat een wetenschappelijk boek gepubliceerd wordt dat HPB bespreekt, maar haar boeken niet noemt bij de vermelde bronnen. Dit doet je je afvragen of de auteur Blavatsky wel echt gelezen heeft.

In hun studies stellen de wetenschappers vaak de vragen waar ze van houden: Welke bronnen gebruikte ze? Veranderde ze van mening door de jaren heen? Wie beïnvloedde haar, en wie heeft zij beïnvloed? Het is veel drukker geworden rond Blavatsky. Afgezien van wijzelf, die sympathiek staan tegenover HPB en haar traditionele opponenten die zich denigrerend naar haar toe opstellen – sceptici,

fundamentalisten, rivaliserende occultisten – is er een groep wetenschappers die hun expertise in verschillende talen aanwenden en die toegang hebben tot online en papieren bronnen die weinig theosofische groepen kunnen evenaren.

In mei 2002 was het academische tijdschrift *Esoterica* (niet te verwarren met het Britse theosofische tijdschrift met die naam) bij de universiteit van Michigan gastheer van het eerste Amerikaanse symposium over de studie van de esoterie. De deelnemers richtten daar een nieuwe wetenschappelijke organisatie op, de *Association for the Study of Esotericism* (ASE), die als doel kreeg om het contact te stimuleren tussen wetenschappers die, hoewel ze werkzaam zijn op verschillende terreinen, de esoterie als het gemeenschappelijk thema beschouwen van hun onderzoek, om zo de wetenschap op een hoger niveau te brengen.

De *European Society for the Study of Western Esotericism* (ESSWE) is nog zo'n geleerd genootschap, opgericht in 2005 om de academische studie van verschillende verschijningsvormen van de westerse esoterie, van de late oudheid tot nu, te bevorderen en de toekomstige ontwikkeling van dit vakgebied veilig te stellen. De ESSWE werkt nauw samen met de ASE.

Er bestaat nu een groot netwerk van ondersteunende groepen, met publicaties en evenementen, dat geleerdheid in esoterie wil bevorderen. Een deel van dit werk is vrij verkrijgbaar in verschillende blogs, websites en betaalbare tijdschriften, maar ander onderzoek verschijnt in de vorm van dure boeken of vakbladen, die een uitdaging vormen voor krap bij kas zittende theosofische groeperingen.

Als we de wijsheid van HPB op waarde willen schatten, moeten we echter wel aandacht besteden aan dit nieuwe onderzoek om een aanvulling te hebben op de originele teksten en op generaties van theosofische commentaren hierop. Nieuwe ogen, met andere veronderstellingen, kunnen dingen opmerken die wij over het hoofd hebben gezien.

In de *Theosophical Society in England* (TSE) werden we al vroeg opmerkzaam gemaakt op deze toename van wetenschappelijke activiteit, doordat in 1985 in Londen het vakblad *Theosophical History* werd gelanceerd, met de volledige steun van toenmalig algemeen secretaris Dr. Hugh Gray, en de daarmee verbonden Theosophical Historical Conferences die in 1986 begonnen. Tot de sprekers op de eerste conferentie behoorden onder meer Dr. James Santucci, die voor theologiestudenten in Californië een cursus gaf over theosofie, alsook de inmiddels overleden Nicholas Goodrick-Clarke die later een leerstoel in westerse esoterie aan de universiteit van Exeter zou bekleden, en Paul Johnson die de best verkochte studie schreef over HPB in de negentiger jaren, *The Masters Revealed* (De Meesters Onthuld) (1994). Dit boek kwam overigens uit bij een universitaire uitgever, de *State University of New York Press*.

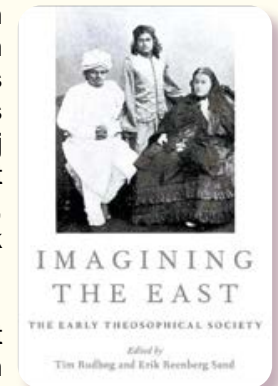
Met het aantreden van Santucci in 1990 als de eindredacteur van *Theosophical History* werd het blad stevig verbonden met wetenschap en hebben de meeste grote geleerden in westerse esoterie aan dit tijdschrift bijgedragen, met inbegrip van Antoine

Faivre en Wouter Hanegraaff. De 'nestor' van de Britse historici, Jean Overton Fuller van de *Astrological Lodge of London*, was een steunpilaar van de TH conferenties en van het tijdschrift.

In 2013 volgde de lancering van het internationale netwerk *Enchanted Modernities, Theosophy, Modernism, and the Arts*, opgericht door de Leverhulme Trust, dat met een serie evenementen, tentoonstellingen en concerten de relatie tussen theosofie en de kunsten tussen 1875 en 1960 verkende. Kunsthistorica Janet Lee, die toen in het uitvoerend comité van de TSE zat, vertegenwoordigde vaak theosofen in dit invloedrijke project, dat nog steeds publicaties oplevert.

Inderdaad heeft esoterie zich als een vakgebied van wetenschap nu stevig gevestigd. In de Riga conferentie van de ESSWE van 2015 besloegen programma en uittreksels van de presentaties alleen al 80 pagina's. Veel hiervan was niet relevant voor de theosofie, maar een deel wel. Er was bij voorbeeld een belangrijke voordracht van één van de meest vooraanstaande esoterische historici, Joscelyn Godwin, gepubliceerd in *Imagining the East*, ed. Tim Rudboeg and Erik Sand.

Deze wetenschappelijke ontwikkelingen dagen theosofen uit om opnieuw te beoordelen waaruit de bijdrage van HPB in essentie bestaat.

Wij leren van de Mahatma brieven en van HPB zelf dat zij een boodschapper was met de opdracht om een vereniging op te richten die een voertuig voor hun boodschap zou zijn. Om de vereniging te helpen lanceren, maakte zij gebruik van verschijnselen (wat ze later zou betreuren) en stimuleerde zij een brede belangstelling voor occultisme. Geleidelijk ontwikkelden haar thema's zich met haar geschriften en met de groei van de TS. In het algemeen vatte *De Geheime Leer* samen wat bekend gemaakt kon worden over de evolutie van de kosmos en de mens, terwijl *De Stem van de Stilte* een spiritueel pad uitstippelde.

Om haar gezag te vestigen schreef HPB over velerlei onderwerpen, maar het lijkt erop dat ze niet in alles vanaf het begin even goed was. Haar geschriften tonen dat ze sommige auteurs citeerde en later andere en dat ze zich later anders uitdrukte dan in het begin.

Enkele dagen voordat zij in 1891 stierf, voltooide Blavatsky een artikel geheten *My Books*. Het ging vooral over de problemen met haar eerste boek, *Isis Ontsluierd*, maar het ging verder dan dat. Zij schreef:

Vrienden, die vriendelijk maar niet altijd verstandig waren, verspreidden de waarheid over de connectie van het werk met mijn Oosterse leraar en andere occultisten in het buitenland met iets te veel enthousiasme, en dit werd door de vijand aangegrepen en aangezet tot ver buiten de grenzen van de waarheid. Er werd gezegd dat de hele

Isis van begin tot eind mij woordelijk was gedichteerd door deze onzichtbare adepten. En omdat de onvolkomenheden van mijn werk afstraalden, was het gevolg van deze ijdele en kwaadaardige praatjes dat mijn vijanden en critici hieruit afleidden – zoals zij mochten doen – dat deze onzichtbare leraren hetzij niet bestonden en deel van mijn 'fraude' vormden, hetzij dat zij zelfs niet het niveau haalden van een gemiddelde schrijver (Blavatsky, 195-96).

HPB zei verder:

Toen ik naar Amerika kwam in 1873, had ik meer dan 30 jaar geen Engels gesproken, hoewel ik in mijn kinderjaren wel eenvoudige conversaties had leren voeren. Ik kon begrijpen wat ik las, maar sprak de taal nauwelijks.[...] Ik had nooit gestudeerd, en wat ik wist had ik mijzelf aangeleerd. Ik heb nooit wetenschappelijke pretenties gekoesterd op basis van modern onderzoek. Ik had nauwelijks een wetenschappelijk Europees werk gelezen, en wist weinig van westerse filosofie en wetenschappen. Het weinige dat ik hierover had gelezen en geleerd, stond me tegen door zijn materialisme, beperkingen, dogmatisme, en zijn uitstraling van superioriteit over de filosofieën en wetenschappen van de oudheid. [...] Tot 1874 had ik nooit een woord geschreven in het Engels, noch iets geschreven in welke taal dan ook (Blavatsky, 197).

Maar ze benadrukte:

Met uitzondering van de directe citaten en de eerder genoemde misdrukken, vergissingen en verkeerde citaten, alsook de algehele opmaak van Isis Ontsluierd, waarvoor ik in geen enkel opzicht verantwoordelijk ben, (a) komt elke informatie in dit werk of in latere geschriften uit de leringen van de onze oosterse Meesters, en (b) is menig passage uit deze werken door mij geschreven naar hun dictaat. Hiermee wordt niets bovennatuurlijks bedoeld, want zo'n dictaat is geen wonder (Blavatsky, 196).

Zelfs als zij schrijft over Tibetaanse aangelegenheden maakt HPB fouten. David Reigle, die veel heeft gedaan om achter de ware aard van haar inspiratie te komen, heeft hiervoor gewaarschuwd in een belangrijke bijlage bij één van zijn werken, *On Errors in H.P. Blavatsky's Writings* (over vergissingen in de geschriften van H.P. Blavatsky).

Blavatsky deed een aantal foutieve beweringen die gekopieerd waren uit boeken uitgegeven in haar tijd. De verklaring hiervoor is, denk ik, niet ver te zoeken. Blavatsky, zoals de secretaris van elke drukbelaste manager in deze tijd, kreeg een zeker basismateriaal en moest daar vervolgens zelf maar een samenhangend geheel van maken. Dit betekende dat zij dit moest aanvullen met bronnen die toen beschikbaar waren. Zij wist niet beter dan wie dan ook of de toen beschikbare bronnen juist waren of niet. Haar leraren, adepten, waren drukke mensen, en hadden eenvoudigweg geen tijd om alles te controleren wat zij schreef. Dit spreekt voor zich en zou in iedere andere situatie normaal gevonden worden. Blavatsky ontkende meerdere keren de onfeilbaarheid van haar geschriften. Het is onredelijk om aan te nemen dat alles wat zij schreef vrij is van fouten, zoals sommigen van haar volgelingen veronderstelden.

Zij gingen hiervan uit omdat veel van haar materiaal afkomstig was van haar leraren (Reigle, 35-36).

Laten we kijken naar enkele recente voorbeelden in de wetenschap die ons helpen te begrijpen hoe Blavatsky haar geschriften ontwikkelde. Er is een gratis digitaal tijdschrift dat *Correspondences* heet. In nummer 5 van 2017 staan twee artikelen over HPB. De eerste is *The Theosophical Imagination* (De Theosofische Verbeelding) van Wouter Hanegraaff. Hij stelt:

Het is bekend dat het wereldbeeld van de moderne theosofie vooral gebaseerd is op gezaghebbende claims van superieure helderziendheid. Maar wat betekende helderziendheid nu echt voor theosofen in de decennia voor en na 1900? Hoe werkte het precies? En waar kwam de praktijk vandaan? Ik zal betogen dat het specifieke type helderziendheid dat door theosofen wordt opgeëist niet moet worden verward – zoals vaak wordt gedaan in de literatuur – met haar spiritistische tegenpool. Terwijl spiritisten vertrouwden op aan slaapwandelen verwante trancetoestanden opgewekt door Mesmerische technieken, vertrouwden theosofen op de menselijke gave van de verbeelding, opgevat als een superieure cognitieve kracht die werkt bij volledig bewustzijn. Zoals we zullen zien, kan de theosofische opvatting van de helderziende verbeelding heel precies worden teruggelid op een in de vergetelheid geraakte negentiende eeuwse schrijver Joseph Rodes Buchanan, wiens werk bekendheid verwierf door toedoen van William en Elizabeth Denton. Buchanan's theorie en praktijk van 'psychometrie' ligt ten grondslag aan de helderziende claims van alle vooraanstaande theosofen beginnend bij Helena P. Blavatsky zelf (Hanegraaff, 3).

Is dit werkelijk zo? Onze collega's, zoals Erica Georgiades en Kurt Leland (een autoriteit op het werk van Besant en Leadbeater) trokken dit direct in twijfel, en het debat gaat verder. Bijvoorbeeld, Besants biograaf Dr. Muriel Pécastaing-Boissière heeft op de zevende ESSWE conferentie in juli 2019 een presentatie gegeven over Besants opvattingen over helderziendheid.

Hoe past de analyse van Hanegraaff bovendien bij die van Geoffrey Baborka in zijn boek *H.P. Blavatsky, Tibet en Tulku?* Baborka meende dat HPB een tulku was, dat wil zeggen een uitdrukking van een hoogstaand Tibetaans wezen, voor wie helderziendheid één van de vele gaven was.

Het tweede relevante artikel in *Correspondences* is *Reincarnation in H.P. Blavatsky's The Secret Doctrine* door Julie Chajes (vroeger Julie Hall). Zij stelt het volgende:

*Als occultist doceerde H.P. Blavatsky (1831-1891) twee verschillende theorieën over wedergeboorte: metempsychose (zielsverhuizing) en reïncarnatie. Dit artikel geeft een gedetailleerde beschrijving van de tweede theorie, zoals uiteengezet in Blavatsky's grote werk *De Geheime Leer* (1888) en andere publicaties uit die tijd. Daarmee brengt het werk meerdere correcties en verfijningen aan op de wetenschappelijke analyses van theosofische reïncarnatie van de laatste dertig jaar (Chajes, 65).*

Al in haar eigen tijd probeerden theosofen wat HPB zei in *Isis* te verzoenen met wat zij later onderwees. Waren het echt twee verschillende theorieën?

Er is een voetnoot onderaan de eerste bladzijde van het artikel van Chajes: *De publicatie van dit artikel werd mogelijk gemaakt door giften van de Blavatsky Trust en de Israël Science Foundation*. De Trust ondersteunt natuurlijk de European School of Theosophy en was een belangrijke sponsor van de leerstoel in Westerse esoterie aan de Universiteit van Exeter. De Trust is zich overduidelijk bewust van het belang van betrokkenheid bij de academische wereld.

Ik wil zeker niet beweren dat wetenschappers een nieuwe bron van onfeilbaarheid zijn en dat theosofen zich op hen moeten verlaten. Zij kunnen het bij het verkeerde eind hebben! Laat me hier een voorbeeld van geven. In mei 1964 werd een nieuw boek besproken in de *Theosophical Journal* van de *Theosophical Society in England*: *Giordano Bruno and the Hermetic Tradition*, door Frances A. Yates.

Je kunt zien waarom zo'n boek aantrekkelijk is voor theosofen. Was Bruno niet een eerdere incarnatie van Annie Besant? Zijn theosofen niet een deel van de Hermetische traditie? De suggestie die Yates deed dat occultisme de wetenschappelijke revolutie van de 16e en 17e eeuw doordrenkte was sympathiek. Het boek was een enorm succes en na veel ander wetenschappelijk werk werd Yates uiteindelijk bevorderd tot Dame Commandeur van de Orde van het Britse Rijk voor haar verdiensten van studies over de Renaissance.

Een meer gedetailleerd onderzoek door geleerden leverde echter op dat Yates verkeerde conclusies had getrokken. Zoals Hanegraaff recentelijk betoogde:

De meeste van haar veronderstellingen bleken onjuist te zijn. Ze beschouwde belangrijke denkers als Marsilio Ficino, Giobanni Pico della Mirandola en Giordano Bruno ten onrechte als 'Hermetische filosofen'; ze marginaliseerde de echte Hermetische wijsgeren van de Renaissance en ze lichtte het Corpus Hermeticum uit zijn context door ten onrechte te suggeren dat het gestoeld was op astrale magie en zich bezighield met vraagstukken die uiteindelijk tot moderne wetenschap leidden (Hanegraaff, 1-2).

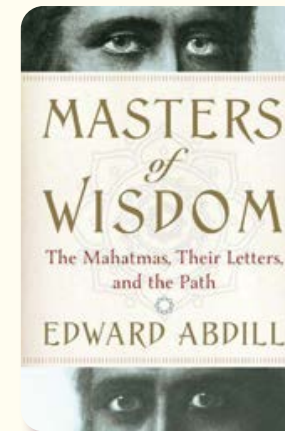
Theosofen moeten daarom voorzichtig zijn, net zoals andere studenten. Er zijn heden ten dage veel wetenschappers bezig met theosofie en aanverwante onderwerpen. Dit is een goede ontwikkeling, maar, evenals theosofen, kunnen zij ten prooi vallen aan wetenschappelijke verleidingen.

Wat geldt voor de geesteswetenschappen, geldt ook voor de exacte wetenschappen. De grondleggers waren zich er terdege van bewust dat er aan de ene kant de dogmatische theologie was, wier autoriteit afnam, en aan de andere kant de exacte wetenschappen. Al in zijn inaugurele rede als president in 1875 sprak Henry Steel Olcott van de 'arrogantie van de wetenschap'. Hij hoopte dat er spoedig een werkelijk wetenschappelijke demonstratie zou komen van occulte kracht van George Henry Felt, wiens beroemde lezing *The Lost Canon of Proportion of the Egyptians* (De verloren canon van de Egyptenaren van de juiste verhouding) aan de basis stond

van de oprichting van de TS. Maar Felt loste die verwachting niet in; er werden geen elementalen opgewekt noch iets anders.

Olcott geloofde ook dat oude beschavingen praktische kennis hadden van de occulte wetenschappen, de 'diepgaande wetenschappelijke vondsten van de oude magiërs', zoals hij hen noemde. Zeker in zijn reizen rond de wereld zag hij soms opmerkelijke verschijnselen, maar het bleek moeilijker om hedendaagse wetenschappers te tonen wat vroeger bekend was.

Nadat de oprichters waren aangekomen in India, verschenen de leraren van de TS via de Mahatma brieven. We moeten bedenken dat de kennis omtrent deze brieven natuurlijk onvolledig was totdat A. Trevor Barker in 1923 de volledige tekst publiceerde. Deze leraren kenden groot belang toe aan de wetenschap. Zie deze verklaring van Koot Hoomi in een brief aan A.O. Hume: *Moderne wetenschap is onze grootste bondgenoot* (Barker, 63).

Ed Abdill, voormalig vicepresident van de Theosophical Society in America, wierp een nieuw licht op de wetenschap in de *Mahatma brieven* en in *De Geheime Leer*. In zijn boek *Masters of Wisdom* vestigt hij de aandacht op een opmerking van Koot Hoomi: *Al zijn onze grootste adepten en bodhisattva's zelf nooit buiten ons zonnestelsel doorgedrongen – en die gedachte schijnt wonderwel te passen in Uw vooropgezette theïstische theorie, mijn waarde broeder – toch weten zij van het bestaan van zulke andere soortgelijke zonnestelsels, met even grote mathematische zekerheid als die waarmee een westers astronoom weet van het bestaan van onzichtbare sterren die hij nooit kan benaderen of onderzoeken* (Barker, 135).

Zo schrijft Koot Hoomi ook: *Tot nu toe zijn met al hun fotometers geen planeten, op één na, ontdekt buiten het zonnestelsel, terwijl wij alleen met behulp van ons blote oog van de geest er een aantal kennen; daar elke volledig tot ontwikkeling gekomen Zonne-ster, net als in ons eigen stelsel, inderdaad verschillende begeleidende planeten heeft* (Barker 179).

Abdill concludeert: Deze beweringen van KH voorspelden wat we 'exoplaneten' (planeten buiten ons zonnestelsel) noemen en we weten nu dat er meer dan duizend zijn (Abdill, 107). Ik heb deze verklaringen gemarkeerd, ze maken deel uit van andere juiste wetenschappelijke profetieën van de Mahatmas. Toen ik jong was, waren er slechts negen planeten en één zonnestelsel. Nu is er een ster, genaamd Trappist 1, die niet minder dan zeven planeten heeft. Zonder twijfel zal dit record snel worden gebroken.

Wat draagt theosofie nu bij aan de wetenschap? We hebben gelukkig een recente beoordeling van Egil Aspren, die nu bij de Universiteit van Stockholm werkt, in *Theosophical attitudes to science, past and present*. Dit voor een seminar geschreven artikel zou eigenlijk door alle theosofische leiders gelezen moeten worden.

Asprem waarschuwt ons ervoor om één aspect van de hedendaagse wetenschap te roemen dat de theosofie lijkt te ondersteunen. Hét klassieke voorbeeld was het concept van ether, dat in Victoriaanse tijden werd beschouwd als het medium waardoor allerlei fysieke verschijnselen optraden. Het was verleidelijk om dit gelijk te stellen met het occulte begrip van ether. De natuurkunde van de twintigste eeuw nam grotendeels afstand van het begrip ether.

Sommige theosofen geloofden ook dat helderziendheid gebruikt kon worden om kennis te verkrijgen van subatomische rijken – occulte scheikunde. Hierbij werden ook naarmate de natuurkunde veranderde, de theosofische bevindingen in twijfel getrokken. Toen ik jong was, ontmoette ik Dr. Lester Smith, die er van overtuigd was dat een nieuwe interpretatie van de bevindingen van occulte chemie geverifieerd konden worden door middel van de theorie over quarks (subatomaire deeltjes). Bij de TS in Engeland heeft Professor Gwyn Hocking, tot voor kort de nationale secretaris, occult onderzoek geherinterpreteerd in het licht van bovenzintuigelijke waarneming.

Tussen ongeveer 1935 en 1980 kon een theosofisch onderzoekscentrum (The Theosophical Research Centre, TRC) in het VK bloeien. Actieve wetenschappers voerden hier onderzoek uit met helderzienden, en publiceerden boeken, tijdschriften en brochures. In de archieven van de TSE gaan inderdaad aantekeningen over experimenten terug tot een groep van wetenschappers die gevormd werd in de vroege twintiger jaren van de vorige eeuw.

Rond 1960 vond een crisis plaats toen de leiders van het theosofisch onderzoekscentrum zagen dat hun onderzoek niet altijd overeen kwam met wat theosofische leraren hadden geschreven. Dit was aangekaart door het 'Subcomité voor Discrepanties' van het centrum. De enige openbare verwijzing hiernaar staat in de Blavatskylezing van 1998 van prof. Arthur Ellison.

De Theosophical Society in Engeland doekte toen het subcomité voor discrepanties op, en in zijn lezing suggereerde Dr Ellison dat zulk werk meer thuis hoort bij het Scientific and Medical Network (SMN, Wetenschappelijk en Medisch Netwerk), opgericht in het VK in 1973. Dit herinnert ons eraan dat de leraren duidelijk maakten dat ze via andere organisaties werkten dan via de TS.

Dr. Asprem sluit zijn overzicht van theosofie en wetenschap af door het werk van Dr. Edi Bilimoria te citeren, die toen een vooraanstaand lid was van de Blavatsky Lodge in Londen en sinds 2011 actief in de SMN. Eén van de huidige initiatieven van de SMN is de oprichting van de Galileo Commission die hoopt een verandering in de wetenschappelijke zienswijze te vergemakkelijken. (<https://www.galileocommission.org/>)

Dr. Bilimoria, die mij hierop attendeerde, tekent aan: *Hoewel niet echt 'theosofische wetenschap', is het een belangrijke stap in de richting die, naar mijn mening, de weg bereidt voor het ontspruiten van meer esoterische zaden.*

Kan het zijn dat William Crookes, misschien de grootste wetenschapper die zich ooit voegde bij de TS, die lid werd in 1883 en een persoonlijke vriend was van HPB, als theosoof een teleurstelling werd? Hij speelde nooit een rol in het bestuur of de leiding van de TS. Hij sloot zich aan bij de Londense loge, die onder leiding van A.P. Sinnett grotendeels onverschillig stond ten opzichte van het bevorderen van de theosofie in Engeland. Sinnett hield zich bezig met paranormale verschijnselen en vermogens – en ik denk dat Crookes hierin mee ging – meer dan waar de derde doelstelling toe aanspoorde.

In onze eigen tijd is de meest vooraanstaande wetenschapper in de TS Dr. Rupert Sheldrake. Zijn boeken helpen zekere theosofische ideeën vooruit. In 2018 vierde Dr. Sheldrake dat hij veertig jaar lid was van de TS; hij werd lid toen hij in India werkte. Hij speelt echter geen rol in de interne aangelegenheden. En misschien is dat juist verstandig!

Concluderend: theosofen moeten voeling houden met het academisch onderzoek naar HPB's werk. Eén manier is via evenementen over bepaalde aspecten van haar werk waaraan wetenschappers en theosofen (en deze twee groepen overlappen elkaar natuurlijk) gevraagd worden bij te dragen. Een andere manier is voor theosofen om wetenschappelijke bijeenkomsten bij te wonen waar HPB wordt besproken.

Theosofische bibliotheken zouden ook moeten investeren in het aankopen van boeken en tijdschriften die verslag uitbrengen over wetenschappelijk onderzoek. Landelijke verenigingen en de grotere loges zouden zich moeten abonneren op het blad *Theosophical History*. Navolging verdient de theosofische wetenschapsgroep in Australië, die regelmatig een gratis nieuwsbrief publiceert en conferenties houdt, vaak in samenwerking met nationale theosofische conferenties.

De wijsheid van HPB ligt daar waarin ze ingewijd was, als een leerling op het pad, in staat om anderen dat pad dat ze getrouw volgde te tonen. We kunnen veel over feiten leren van niet aan de theosofie toegewijde wetenschappers en zij van ons, maar dit is ondergeschikt aan de spirituele boodschap en aan het antwoord daarop van ieder van ons.

Vertaling: Peter le Poole

Literatuur:

Abdill, Ed. *Masters of Wisdom: The Mahatmas, Their Letters, and the Path*. New York: Tarcher/Penguin, 2015.

Asprem, Egil. *Theosophical Attitudes towards Science: Past and Present*. In Olav Hammer and Mikael Rothstein, eds. *Handbook of the Theosophical Current*. Leiden: Brill, 2013: 405–27.

Barborka, Geoffrey A. *H.P. Blavatsky: Tibet and Tulku*. Adyar: Theosophical Publishing House, 1966.

Barker, A. Trevor, ed. *De Mahatma Brieven aan A.P. Sinnett*. Theosophical University Press Pasadena 1979.

Blavatsky, H.P. *My Books*. In *Collected Writings*, vol. 13. Edited by Boris de Zirkoff. Wheaton: Theosophical Publishing House, 1982: 191–202.

Chajes, Julie. *Reincarnation in H.P. Blavatsky's The Secret Doctrine* In *Correspondences*, 5 (2017): 65–93.

Ellison, Arthur. *Science, Consciousness, and the Paranormal*. Blavatsky Lecture, Theosophical Society in England, July 26, 1998.

Hanegraaff, Wouter J. *Hermes Trismegistus and Hermeticism*. In M. Sgarbi, ed. *The Encyclopedia of Renaissance Philosophy*. N.Y.: Springer, 2018.

—, *The Theosophical Imagination*. In *Correspondences* 5 (2017): 3–39.

Pécastaing-Boissière, M. *Annie Besant and Clairvoyance*. 7th ESSWE conference, Amsterdam, July 2019 (deze tekst is op te vragen bij het secretariaat van de TVN)

Reigle, David. *Tsongkapha and the Teachings of the Wisdom Tradition*. Appendix 2 is getiteld *On Errors in H.P. Blavatsky's Writings*.

Rudboeg, Tim & Erik Sand *Imagining the East*. Oxford University Press. Hierin het genoemde artikel van Jocelyn Godwin.

Andere relevante literatuur (redactie):

Algeo, J. *Review Essay, K. Paul Johnson's The Masters Revealed in Theosophical History* July 1995. Vol. V, nr. 7

Jacobs, Bas *Esotericists and the Academy: K. Paul Johnson and His Theosophical Respondents*, in *Theosophical History*, April 2019

Theatrum Anatomicum in Museum Boerhaave in Leiden